

DEMINUCIJA I AUGMENTACIJA U SISTEMU SEMANTIČKIH KATEGORIJA

UDK 801.003 + 801.556

REMZIJA HADŽIEFENDIĆ

Izvorni naučni rad

Primljen: 4. marta 1990.

Prihvaćen: 9. aprila 1990.

Filozofski fakultet Sarajevo

Kategorije dedinucije i augmentacije dovode se u vezu, preko bazne semantičke kategorije, sa kategorijama kvaliteta, kvantiteta i modaliteta. Kao jezičke hiperbole, dedinucija i augmentacija se dalje dovode u vezu sa postupcima komparacije i gradacije.

1. Pod kategorijama se u (formalnoj) logici i filozofiji podrazumijevaju najopštiji pojmovi koji sadrže »univerzalne forme bitisanja i znanja«¹ pomoću kojih je sve »određeno prostorno i vremenski u svojim stanjima«². Kategorije su, drugim riječima, najopštiji pojmovi u kojima se odslikava ljudsko iskustvo o univerzumu u kojem jesmo. Kako se sadržaji kategorija (»pojmovi«) nužno jezičkim sredstvima artikulišu i opisuju (verbalizuju), to se o univerzumu može govoriti kao o »jezičkom univerzumu«³. Taj se jezički univerzum odnosi prema univerzumu u kojem živimo kao (jezički) model prema objektu.

2. Ako univerzum, odnosno sadržaj najopštijih pojmova o univerzumu, svoj izraz nalazi u jezičkim formama, onda bi za taj sadržaj najopštijih kategorijalnih pojmova adekvatan termin bio *semantička kategorija*⁴. Termin je blizak Jespersenovom i Meščaninovljevom terminu pojmovne kategorije u jeziku«⁵, ali uvođenjem i prihvatanjem termina semantička kategorija »ističe (se) da je reč o tome kako je dati pojam fiksiran u semantičku strukturu jezika za razliku od filozofskih kategorija, koje su takođe pojmovne prirode, ali ne pripadaju jezičkom univerzumu u celini nego samo određenom terminološkom sistemu«⁶.

¹ Panfilov (1982), str. 199.

² *Filozofijski rječnik* (1965), str. 204.

³ Up.: »... sistem semantičkih kategorija predstavlja jezički model univerzuma« u Piper (1983) str. 95 i 91.

⁴ U stručnoj literaturi, koja je u ovoj oblasti nužno interdisciplinarna, govori se o *filozofskim, logičkim i misaonim* kategorijama pri čemu se ne pravi »principijska razlika« među logičkim i filozofskim up. Piper (1983), str. 55 i Kondakov (1975) str. 241; Pod logičkim se podrazumijevaju često *kategorije mišljenja*, up. Pamfilov (1982), str. 199.

⁵ Piper (1983), str. 55.

⁶ Isto, str. 55.

3. Semantičke se kategorije »izvode« iz jezika, tj. iz jezičkih formi (bilo da je *forma* polazište ka *sadržaju*, kao što se radi u tradicionalnoj gramatici, ili pak da se u analizu pokuša uključiti i odnos »od sadržaja ka formi«, kao odnos »*передаваемый смысл* → *языковые средства с их языковыми значениями*« — kako ističe Bondarko)⁷. Uglavnom su, dakle, formalizovane, a u kojem stepenu i kako — zavisiće od svakog jezika pojedinačno. Kad su formalizirane, semantičke se kategorije ostvaruju jezičkim sredstvima⁸, pri čemu su ta sredstva (gramatička i leksička najčešće) vrlo često međusobno povezana i isprepletana.

4. O semantičkim kategorijama u literaturi se dosta pisalo⁹. Njihov broj je različit, uvijek »nedokončan«, budući da predstavljaju »otvoren« skup međusobno manje ili više povezanih kategorija.¹⁰ Ta se povezanost naglašava grupisanjem u »gnijezda« ili »polja« i sl. O gnijezdima, na primjer, govori Panfilov ističući to kao »nizanje logičkih kategorija« u kojima se odražava »objektivna stvarnost«. (Takva gnijezda čine npr. *stvar-svojstvo-odnos*; *kvalitet-kvantitet-mjera*; *prostor-vrijeme* i sl.)¹¹

5. U literaturi se pokušava izdvojiti jedna, osnovna i među univerzalnim kategorijama bazna kategorija koja se na različite načine dá transformirati i transformira u druge semantičke kategorije, tj. subkategorije. To je kategorija *prostora*. Kategorijalno značenje prostora, sa kategorijalnim značenjem vremena, kao elementarne i najjednostavnije kategorije, mogu biti ishodište svim ostalim, kako su tvrdili još zastupnici lokalističke teorije i danas aktuelne.¹²

6. Kao osnovna osobina (i jedan od vidova organizacije) kategorija uzima se *opozitivnost*. I upravo preko nje pokušaćemo dovesti u vezu baznu kategoriju sa kategorijama kvaliteta i kvantiteta. Naime, unutar kategorije prostora elementarna opozicija je *unutar/spolja*, ili *intra-* i *ekstralokalizacija*. U gramatici i leksici postoji nešto »što bi ličilo na zajednički kriterijum binarnog organizovanja« članova u opozicije unutra/spolja u nizu varijanata: centralno/periferno, konkretno/apstraktno, bliže/dalje, subjek-

⁷ Bondarko (1983), str. 39. Bondarko u tome i vidi razliku između *funkcionalne* i *formalne* gramatike, međusobno suprotstavljenih upravo po tome što se funkcionalna zasniva na oba odnosa (»sredstvo → funkcija« i »funkcija → sredstvo« iako ta suprotnost nije apsolutna).

⁸ To su leksička, leksičko-gramatička, tvorbeni, prozodijska i druga sredstva.

⁹ Vidjeti o tome bibliografiju u monografiji *Zamjenički prilozi* P. Pipera (1983), str. 125—135, i *Uzročno semantičko polje* M. Kovačevića (1988), str. 245 — 259, u kojima su navedena uglavnom sva reprezentativna djela i radovi iz ove oblasti.

¹⁰ Svi oni koji su se bavili kategorijama isticali su povezanost, međuovisnost izdvojenih kategorija, čemu je i potvrda pokušaj izdvajanja »bazne« među njima. V. o tome Piper (1983) str. 94, Migirin (1978) str. 7, i Panfilov (1982), str. 202—203.

¹¹ Panfilov (1982), str. 199.

¹² Ova teorija poznata je kao *lokalistička teorija padeža* i ima dugu tradiciju, budući da joj se počeci vezuju čak za XIII—XIV v.

tivno/objektivno i sl., kako ističe Piper.¹³ I na taj zajednički semantički kriterijum (kategorije prostora binarno oponiran kao unutra/spolja može se, po našem mišljenju, svesti — preko *konkretnosti* (a ona se pak svodi na *prostornost*) — univerzalna (kategorija binarno oponiranog para veliko/malo, tj. para augmentativa/deminutiva. A preko tog se para semantička kategorija kvaliteta i kvantiteta gramatikalizuje (kao jedan od mogućih načina verbalizacije).

Takav par ulazi u jedan skup (osobina) preko zajedničkih semā sadržanih u leksičkom značenju korijenskog morfema. Ono pak po čemu se unutar takvog skupa oponiraju jeste *količina* izražene osobine, koja se svodi, budući da je osobina, na kvalitet. Pri tome centralni član (i neutralni, nulti) bio bi onaj u kojem odsustvuju, u sh. jeziku (ali i ostalim slovenskim jezicima), deminutivni ili augmentativni afiksi. Prema tom neutralnom obliku forme deminucije/augmentacije mogle bi se opisati, dakle, kao određena »udaljenost«, perifernost od osnovnog oblika.

7. Takvo određenje deminucije/augmentacije preko »bazne« semantičke opozicije unutar univerzalne kategorije prostornih značenja, odnosno preko opšte osobine »udaljenosti« od osnovnog oblika, otkriva sljedeće:

a. »udaljenost« je uvijek rezultat izvjesnog postupka poredbe, kompariranja, i

b. »udaljenost« (ka uvećanju »+« ili ka umanjenju »—«) na taj način uvijek uključuje gradiranje, stepenovanje pošto je u osnovi njenog elementarnog određenja eksplicitna ili implicitna komparacija. Na taj se način može govoriti o *stepenu* udaljenosti »količine« osobine od one koja se smatra standardnom (a izražava neutralnom formom).

Šta se pri tome poredi i koji su načini ostvarivanja svojevrsnog »stepenovanja«?

8. Poći ćemo od toga da se u semantičkoj strukturi jezičkih kategorija deminucije/augmentacije mogu izdvojiti obilježja količine, odnosno kvantiteta, obilježja koja postoje ne samo u slavenskim i indoevropskim jezicima nego i u ostalim jezicima svijeta. Zato su *kvantifikatori*, koji pripadaju nenumeričkom tipu budući da se u augmentaciji/deminuciji radi o nediskretnoj količini.¹⁴ Kvantifikatori ovoga tipa su i relativni (relacioni) pošto izražavaju količinu, odnosno stepen količine osobine u odnosu na onu koja se smatra neutralnom i standardnom (nultom po »količini količine«) za govornog predstavnika određenog jezika. Očigledno je, dakle, da kvantitet nije moguće odvojiti od prostornog određenja objekta,¹⁵ i to kao *veličinu* (nasuprot kvantitetu koji se u jezicima ostvaruje kroz *broj*). Veličina se pri tome u različitim jezicima različito izdiferencirala: kao deminucija/augmentacija po *uzrastu*, po *trajanju*, po *jačini*, *razmjeru* i sl.¹⁶ To veoma

¹³ Piper (1983-4), str. 224.

¹⁴ Sljusareva (1986), str. 162.

¹⁵ Kasirer (1985), str. 178.

¹⁶ Panfilov (1982), str. 231.

podsjeca na stepenovanje pridjeva, na primjer, koje su izgradili indoevropski jezici i kulture. Postoji, naime, opšti pojam, generičko obilježje, kako navodi Kasirer, »čija se samo veličina varira u tom stepenovanju«. ¹⁷ Pri tome nije nezanemarivo to što se ostvaruje jezičkim, gramatičkim sredstvima tvorbe, uglavnom afiksima u kojima se vrlo često čuva upravo glasovno jedinstvo različitih stepena preko zajedničkog leksičkog morfema, neutralnog u odnosu na formu deminutiva/augmentativa. Zbog toga je »udaljenost« od osnovnog oblika u ovoj jezičkoj kategoriji komplementarna sa semantičkom kategorijom kvantiteta onog tipa koji nije izbrojiv (po čemu se ta kategorija i izdvaja kao najapstraktnija u dijalektici sa kvantitetom), nego mjerljiv.

9. Za deminuciju i augmentaciju ovdje je bitno i to što se mogu određivati na dva načina: kao *subjektivne* i kao *objektivne*. Na osnovu toga može se i govoriti o subjektivnim/objektivnim umanjenicama/uvećanicama. Objektivna sadrži relaciju po veličini u prostoru. Taj odnos po veličini, međutim, često se gubi metaforijski ili metonimijski, preko pojma namjene, svrhe odjelitog objekta, »cjeline« i sl., pri čemu se ostvaruju nova značenja. Ta nova značenja lišena su uglavnom (eksplicitne) komparacije po veličini, a po tome i *jezičkog hiperbolisanja* (uvećanja ili pak umanjenja). U takvim se slučajevima riječ osamostaljuje i nema više odnosa umanjen/uvećan, nego dobija novi denotat.

Nasuprot objektivnoj postoji subjektivna jezička hiperbola, deminucija (koja je znatno češća) i augmentacija (srazmjerno rjeđa). I upravo se u najvećem broju radova iz ove oblasti o deminuciji i augmentaciji i govori kao o subjektivnoj.

Postupkom inherentne gradacije u odnosu na normu koju svaki govornik jezika nosi kao svoju jezičku kompetenciju aktualiziraju se semantička obilježja kao *subjektivna ocjena*.

10. Prema tome, jezička kategorija, veoma prisutna u ie. jezicima (a poznata svim jezicima svijeta, dakle univerzalija), kategorija deminucije/augmentacije nalazi, kako smo pokazali, uporište u baznoj semantičkoj kategoriji prostora ostvarujući izraz kvantiteta, pri čemu se vezuje za semantičku kategoriju *kvantitativnosti*. Ali kvantitet se pojavljuje samo kao dominantna diferencijalna osobina. Kao osobina — ta se kategorija dalje komplementira sa semantičkom kategorijom *kvaliteta*. A kvalitet, dalje, podrazumijeva subjektivan/objektivan odnos (vrednovanje), te se u (moguću) relaciju uključuje semantička kategorija izdvojena kao *subjektivnost*.

Tako ovdje u odnosu komplementarnosti stoje: *kvalitet-kvantitet-subjektivnost*, a sve izvedene iz *prostora*. Osnovu veze čine postupci *komparacije*. To poređenje može u jeziku da se stepenuje, da gradija subjektivnim vrednovanjem (ocjenom). Na taj se način »posredovane« deminucija/augmentacija mogu okarakterisati kao »subjektivna ocjena« nalazeći uporište u semantičkoj kategoriji *modaliteta*.

¹⁷ Kasirer (1985), str. 177.

11. Ako je specifičnost (čovjekova) poimanja univerzuma u »izvlačenju« njegovih veza i odnosa, prostornih prije svega, onda ovako smještanje vrlo određenih i konkretnih jezičkih (gramatičkih) u okviru semantičkih kategorija ima značaja u gnoseološkim procesima koliko i u osvjetljavanju povezanosti forme i sadržine, i sadržine i forme u biću prirodnog jezika. Budući da je forma uglavnom opisana i popisana, u sh. jeziku predstoji složen lingvistički zadatak semantičke analize (u relaciji forma—sadržaj i sadržaj—forma).

DIMINUTIVBILDUNG UND AUGMENTATION IM SYSTEM DER SEMANTISCHEN KATEGORIEN

Résumé

Der Autor zeigt, wie die sprachliche Kategorie (Universalie) der Diminutivbildung/der Augmentation ihren Stützpunkt in der fundamentalen Kategorie des Raumes durch das Merkmal der *Konkretheit* findet. Es wird der Zusammenhang zwischen dieser Kategorie und denen der *Quantität*, *Qualität* und *Modalität* gezeigt.

Navedena literatura:

1. Бондарко, А. В. (1978), *Грамматическое значение и смысл*, Наука, Москва, 170 стр.
2. Бондарко, А. В. (1983), *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*, Наука, Москва, 200 стр.
3. Kasirer, E. (1985), *Filozofija simboličkih oblika*, I deo, Novi Sad, 243 str.
4. Kovačević, M. (1988), *Uzročno semantičko polje*, Svjetlost, Sarajevo, 259 str.
5. Кондаков, Н. И. (1975), *Логический словарь-справочник*, Москва.
6. Миширин, В. Н. (1978), *Гносеологические проблемы знаковой теории языка, фонологии и грамматики*, Кишинев, 135 стр.
7. Панфилов, В. З. (1982), *Гносеологические аспекты философских проблем языкознания*, Москва, 356 стр.
8. Piper, P. (1983), *Zamenički prilozi*, Novi Sad, 139 str.
9. Piper, P. (1983—4), *Psiholingvistički aspekt opozicije »unutra/spolja« kao mogućeg konstitutivnog faktora sistema semantičkih kategorija*, u zborniku Godišnjak saveza društava za primijenjenu lingvistiku Jugoslavije, Sarajevo, br. 7—8, str. 223—230.
10. Слюсарева, Н. А. (1986), *Проблемы функциональной морфологии современного английского языка*, Наука, Москва, 213 стр.
11. *Filozofijski rječnik* (1965), Matica hrvatska, Zagreb, 438 str.